

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА К. УШИНСЬКОГО
ЯК ОСНОВА ТЕКСТОЦЕНТРИЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ
ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СЕРЕДНІЙ ШКОЛІ

*Анастасія Кузнєцова,
ORCID 0000-0002-5947-0387
старший викладач кафедри
теорії й методики мовно-літературної
та художньо-естетичної освіти
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна
anastasiia.kuznietsova@moipro.mk.ua*

У статті розглянуто проблему використання літературної спадщини видатного українського педагога ХХ століття Костянтина Ушинського як основи текстоцентричної технології на уроці української мови в середній школі.

Запропоновано оригінальні завдання до багатьох за змістом і задумом казок й оповідань К. Ушинського, що допоможуть сучасному вчителю розвивати в здобувачів освіти самостійність, уміння й навички партнерської взаємодії, критичне і творче мислення, зв'язне монологічне й діалогічне мовлення, емоційне ставлення до освітнього процесу, бажання самовдосконалюватися й бути в постійному розвитку.

Ключові слова: комунікативні вміння, літературна спадщина К. Ушинського, методи й прийоми роботи з текстом, сучасний урок української мови, сучасні освітні технології, текст, текстоцентричний підхід.

@ Кузнєцова А. М., 2020

Вступ. Ключовою компетентністю освіти ХХІ століття є спілкування державною мовою. За навчальною програмою «Українська мова» для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти): для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання, здобувачі освіти повинні користуватися українською мовою як державною для культурного, духовного та національного самовияву; володіти всіма видами мовленнєвої діяльності в різних стилях, типах, жанрах; конструювати речення й тексти; дотримуватися норм етикету під час спілкування. Цьому сприяє використання текстоцентризму як системного підходу у вивченні української мови. Суть цієї технології – в опорі на зв'язний текст,

на слово в багатоаспектному смисловому та символічному виявах. Текстоцентричний підхід у вивченні української мови забезпечує функціональний підхід до викладання мовного матеріалу, розвиває всі види мовленнєвої діяльності на матеріалі спеціально дібраних лінгвістичних, художніх та науково-популярних текстів, а отже, сприяє ефективності освітнього процесу.

Постановка завдання. Метою статті є методичний аналіз літературної спадщини К. Ушинського через призму текстоцентричного підходу. Це передбачає виконання таких завдань:

- розкрити зміст й освітні можливості текстотворчості (текстоцентризму) на уроці української мови;
- визначити типи завдань у процесі

опрацювання тексту, основні критерії його добору;

- довести вагомість текстів художнього стилю для формування і розвитку мовної особистості учня;
- розробити систему продуктивних завдань на основі казок й оповідань К. Ушинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Текстоцентризм як технологію навчання української мови та його реалізацію в підручниках досліджували І. Гудзик, О. Глазова, Г. Золотова, Н. Ніколіна, О. Хорошковська, Н. Бондаренко, О. Петрук, Т. Симоненко, В. Мельничайко, Т. Донченко, В. Бадер. Цілісну систему роботи з текстом узагалі й окремі прийоми зокрема розробили О. Глазова (2013), Н. Голуб (2013), О. Семеліт (2015), М. Пентиліук, Г. Шелехова, О. Андрієць (2019), Н. Яремчук (2012).

Мало дослідженим є питання практичної реалізації казок й оповідань К. Ушинського як основи текстоцентричної технології вивчення української мови в середній школі.

Важливою умовою досягнення високої якості шкільної мовної освіти є текстоцентризм, зміст якого розкрито в Пояснювальній записці до чинної Програми «Українська мова»: «Принцип текстотворчості (текстоцентризму) передбачає засвоєння мовних знань і формування мовленнєвих умінь і навичок на основі текстів, усвідомлення структури тексту й функцій мовних одиниць у ньому, формування вмінь сприймати, відтворювати чужі й створювати власні висловлювання, здійснювати міжпредметний зв'язок української мови й інших предметів» (Навчальна програма «Українська мова», 2017).

Ця технологія, безперечно, є продуктивною, адже робота з текстом розвиває в здобувачів освіти естетичне сприймання мови, збагачує їхній словниковий запас. О. Глазова переконана, що так можна досягнути розвивальної і виховної мети уроку, адже, працюючи з текстом, діти розвивають інтелектуальні і практичні вміння та

навички.

Текстоцентричний підхід у вивченні української мови передбачає використання таких різноманітних методів і прийомів на уроці, як: проблемні питання й завдання, аналіз і синтез мовного матеріалу, моделювання ситуації, перебудова мовних одиниць, добір прикладів за аналогією, створення власних творчих продуктів тощо. Текстоцентрична технологія забезпечує партнерську взаємодію учасників освітнього процесу в активних формах (робота в парах, мікрогрупах, групах, індивідуальна й колективна).

О. Глазова визначає чотири основні групи завдань, які варто запропонувати здобувачам освіти в процесі опрацювання тексту:

1. «Опрацювання змісту тексту – вилучення повної фактичної інформації, що міститься в тексті; осмислення цієї інформації через визначення теми та головної думки тексту, а також добір заголовка.

2. Аналіз використаних у тексті мовних одиниць – визначення певних мовних засобів, розуміння їхньої ролі в тексті; визначення граматичних особливостей конкретних мовних одиниць у тексті; пояснення правописних особливостей.

3. Виконання (усне або письмове) конструктивних вправ – перебудова тексту або його фрагментів (речень, словосполучень) через вилучення, зміну або заміну певних мовних одиниць із подальшим зівставленням та висновками.

4. Виконання творчих вправ – такі вправи можуть стосуватися лише змісту (домислення до тексту кінцівки або початку, введення додаткової інформації та ін.)» (Глазова О., 2013, с. 3).

Добір текстів (зміст, жанр, форма, ідейне спрямування, стиль і тип мовлення) залежить від вікових й індивідуальних особливостей здобувачів освіти, їхніх читацьких смаків, а також від теми, завдань і типу уроку, власних уподобань учителя. Однак Н. Яремчук наголошує на особливій вагомості текстів художнього стилю: «Аналіз завершених, високохудожніх зразків сло-

весної творчості позитивно впливає на процес продукування висловлювань учнів, розвиток мовленнєвої культури в різних ситуаціях, виховує естетичні смаки, відповідальність за свої мовленнєві вчинки» (Яремчук Н., 2012, с. 14).

Х. Лисаник доводить важливість казки у формуванні лексичної компетентності учнів: використання на уроках казкового матеріалу сприяє «точному засвоєнню й розширенню лексичного запасу школярів, тому що в їх тексти включені нові слова й вирази. Більшість казок мають форму діалогів. Це допомагає розвивати комунікативні особливості учнів» (Лисаник Х., 2017, с. 170).

Основою текстоцентричного підходу можуть бути не тільки художні твори вже відомих письменників, а й літературна спадщина визначних педагогів, зокрема К. Ушинського. Його казки й оповідання на морально-етичні теми, невеликі за обсягом, вирізняються своєрідним мовним оформленням, мають вагомий виховний потенціал. Саме це й дозволяє продуктивно використовувати літературну спадщину К. Ушинського на сучасному уроці української мови.

Так, повторити вивчене в початкових класах про текст, речення і слово можна на основі оповідання «Суперечка дерев» (Ушинський К. Д., 2012), умисно вилучивши заголовок. Учитель може запропонувати учням виконати такі завдання:

- Прочитайте текст, дотримуючись правильної вимови й інтонації.
- Про що в ньому йдеться?
- Хто головні герої?
- Чому саме ці дерева?
- Яких персонажів запропонували б ви? Обґрунтуйте.
- Доберіть заголовок. Поясніть свій вибір.
- Із чим він буде пов'язаний: із темою чи головною думкою оповідання?
- Які види речень за метою висловлювання переважають у творі?
- Складіть кілька питальних і спонукальних речень за змістом

оповідання. Виразно прочитайте їх.

- Запишіть план тексту.
- Перекажіть за ним оповідання.

На уроці вивчення однорідних членів речення (5 клас) цікавою може бути робота з казкою К. Ушинського «Умій почекай» (Ушинський К. Д., 2012). Пропонуємо учням частину тексту, «розібраного» на окремі речення:

1. Не їж, півнику!

2. Півник не послухався, клював та й клював, і наклювався так, що насилу додому дійшов.

3. Побіг півник у садок та й почав клювати зеленісіньку смородину, а курочка й каже йому:

4. Жили собі брат і сестра – півник та курочка.

5. Ох! – кричить півник. – Лишенько моє! Боляче мені, сестричко, боляче!

6. Почекай, поки смородина достигне.

Дітям потрібно утворити зв'язний текст, розмістивши в правильному порядку речення. Орієнтовні завдання для подальшої роботи можуть бути такими:

- Визначте структурні частини тексту. Чого не вистачає?
- Назвіть (випишіть) однорідні члени речення.
- Якими частинами мови вони виражені?
- Яким зв'язком поєднані?
- Поясніть розділові знаки в реченнях з однорідними членами.
- Назвіть вивчені орфограми.
- Написання яких слів викликає у вас складнощі?
- Придумайте завершення казки. Поміркуйте, яку головну думку ви вкложите у зміст твору.
- Порівняйте власний варіант кінцівки з авторським.
- Оцініть роботи однокласників.

Повторюючи в кінці року словотвір й орфографію (6 клас), варто опрацювати казку К. Ушинського «Бджілки на розвідці» (Ушинський К. Д., 2012), адже твір містить багатий мовний матеріал. Після виконан-

ня змістових завдань пропонуємо учням проаналізувати використані в тексті мовні одиниці: випишіть іменники зі зменшено-пестливими суфіксами, позначивши морфеми, визначте відтінки значень цих слів; порівняйте словоформи «бджола», «бджілка», «бджілонька», доповніть власними варіантами; до слів «вітерець», «кущ», «лапка» доберіть збільшено-згубілі форми, визначте суфікси, що їх утворюють.

Оригінальними можуть бути завдання творчого рівня:

- Перекажіть сюжет казки від імені бджілки. На що ви звернете увагу?
- Прочитайте текст твору, замінивши зменшено-пестливі форми слів на нейтральні. Порівняйте обидва варіанти. Що від цього зміниться?
- Намалюйте кілька ілюстрацій до казки. Які кольори використаєте? Що вплине на ваш вибір?» (Глазова О., 2013, с. 91–93).

Під час опрацювання теми «Лексикологія» (6 клас) варто проаналізувати казку «Півень та собака» (Ушинський К., 2012), текст якої допоможе закріпити вивчене про пряме й переносне значення слова, однозначні й багатозначні лексеми, групи слів за значенням, синонімічні ряди, власне українську лексику, лексичну сполучуваність / несполучуваність.

Учням можна запропонувати такі завдання:

- Хто головні герої твору?
- Утворіть синонімічні ряди (за текстом казки):
- Півень – ... (Півник-братик, головистий, пернатий, співак, красунчик).
- Лисиця – ... (руда, хитрунка).
- Собака – ... (пес, вірний товариш, друг).
- Доповніть власними контексту-

альними синонімами.

- Знайдіть і зачитайте в казці К. Ушинського речення зі словами: *пернатий, похнюпився, світ за очі, крилатий, обрій, загорлав, новосілля*.
- Поясніть лексичне значення цих слів у контексті речення.
- Перевірте правильність ваших міркувань за словником. Яким скористаєтеся?
- Складіть власні речення зі згаданими словами.
- Прочитайте відповідь Півника на пропозицію Лисички прийти на новосілля. Як герой називає свого побратима?
- Чи правильним є лексична сполучка «вірний товариш»?
- Хто / що може бути вірним: друг, вибір, шлях, приятель, відповідь?
- Завершіть речення «Почула солодкий голосок Лисиця...»
- Поміркуйте, чи можна замінити слово «мешкала» на «жила»? Обґрунтуйте.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, текстоцентричний підхід в опануванні української мови сприяє збагаченню словникового запасу учнів, оволодінню граматичними й стилістичними мовними нормами, тобто забезпечує формування й розвиток ключових освітніх компетентностей – комунікативної та соціокультурної. Творча спадщина К. Ушинського – потужний засіб реалізації гармонійної єдності мовної й мовленнєвої компетентностей на сучасному уроці української мови.

Зважаючи на актуальність порушеного питання, вбачаємо за необхідне подальше розроблення системи завдань до казок й оповідань видатного педагога через призму текстоцентризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієць О. М. Текстоцентризм у розвитку дискурсивної компетентності сучасного старшокласника / О. М. Андрієць // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2019. – № 3 (326). – С. 97–106. DOI: 10.12958/2227-2844-2019-3(326)-97-106.

2. Бадер В. І. Формування текстотворчої компетентності майбутніх учителів початкової школи у контексті професійного стандарту на професію / В. І. Бадер // Вісник Черкаського університету. Педагогічні науки. – 2019. – № 2. – С. 87–92. DOI: 10.31651/2524-2660-2019-2-87-92.

3. Глазова О. Текстоцентричний підхід у вивченні української мови: методичні рекомендації для вчителів, які працюють у 5 класі / О. Глазова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://media.ipro.kubg.edu.ua/wpcontent/uploads/2014/08/textocentr_pidhid.doc.

4. Голуб Н. Б. Особливості текстотворчої діяльності учнів 5–7 класів в умовах компетентнісного навчання української мови / Н. Б. Голуб // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики. – 2013. – № 20. – С. 72–76.

5. Кузнєцова А. Використання творчої спадщини К. Ушинського на сучасному уроці української мови / А. Кузнєцова // «Вічне дитинство душі» (до 195-річчя з дня народження К. Д. Ушинського) : тези доповідей обласних педагогічних читань (м. Миколаїв, 01 березня 2019 р.). – Миколаїв : ОППО, 2019. – 205 с. – С. 92–95.

6. Лисаник Х. Казка як один із ефективних засобів формування лексичної компетентності / Х. Лисаник // Матеріали V Міжнародної студентської Інтернет-конференції «Англійська мова у міждисциплінарному контексті безперервної освіти» (м. Кам'янець-Подільський, 18–28 квітня 2017 р.). – Кам'янець-Подільський, 2017. – 215 с. – С. 169–174.

7. Навчальна програма «Українська мова» для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (за новим Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти): для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>.

8. Семеліт О. В. Текстоцентричний підхід у методиці викладання української мови як засіб формування комунікативної компетентності учнів / О. В. Семеліт // Таврійський вісник освіти. – 2015. – № 2(50). – С. 237–245.

9. Ушинський К. Д. Чотири бажання: казки та оповідання для дітей / К. Д. Ушинський ; пер. з рос. О. П. Макаренко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 36 с.

10. Яремчук Н. С. Лінгводидактичний аспект удосконалення навичок говоріння / Н. С. Яремчук // Українська мова і література в школі. – 2012. – № 4. – С. 10–16.

ЛИТЕРАТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ К. УШИНСКОГО КАК ОСНОВА ТЕКСТОЦЕНТРИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

*Кузнєцова Анастасія,
старший преподаватель кафедры
теории и методики языково-литературного
и художественно-эстетического образования
Николаевский областной институт
последипломного педагогического образования
ул. Адмиральская, 4-а, 54001, г. Николаев, Украина
anastasiia.kuznietsova@moipro.mk.ua*

В статье рассмотрена проблема использования литературного наследия выдающегося украинского педагога XX столетия Константина Ушинского как основы текстоцентрической технологии на уроке украинского языка в средней школе.

Предложены оригинальные задания к богатым по содержанию и замыслу сказкам и рассказам К. Ушинского, которые помогут современному учителю развивать у тех, кто получает образование, самостоятельность, умения и навыки партнерского взаимодействия, критическое и творческое мышление, связную монологическую и диалогическую речь, эмоциональное отношение к образовательному процессу, желание самосовершенствоваться и быть в постоянном развитии.

Ключевые слова: коммуникативные умения, литературное наследие К. Ушинского, методы и приемы работы с текстом, современные образовательные технологии, современный урок украинского языка, текст, текстоцентрический подход.

KOSTIANTYN USHYNSKYI'S LITERARY HERITAGE AS THE BASIS OF TEXT CENTRED APPROACH IN UKRAINIAN LANGUAGE LEARNING AT SECONDARY SCHOOL

*Kuznetsova Anastasia,
Senior Lecturer of the Department
theory and methods of linguistic and literary
and artistic and aesthetic education,
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute,
4-a Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine,
viktoriya.stoykova@moippo.mk.ua*

The article is devoted to the literary heritage use of the outstanding Ukrainian XX century teacher Konstantin Ushinsky as the basis for the text centred approach in the secondary Ukrainian language lessons.

The reorientation of school education to the developing of subject and core competencies (in this case particularly throughout Ukrainian language lessons) requires changing the traditional approaches. The unity of linguistic, speech and spelling competencies is the heart of the text centred approach. This technology is undoubtedly productive, because working within text develops the language perception and enriches learners' vocabulary.

Text-based language learning enables to monitor the language functioning and to develop language skills in listening, speaking, reading and writing. With this approach, language acquisition becomes not an abstract knowledge, but a conscious practice. As for learning Ukrainian language the text centred approach involves the use of various methods and techniques, as well as provides partnership and interaction (working in pairs, micro groups, groups, individual and collective work).

Famous writers' nonfiction works and prominent educators' researches can be takes as learning texts. For example, Kostiantyn Ushynskiy is a national teacher, a methodologist, a linguist, an author of primary school textbooks and a children's writer. His tales and stories fulfilled moral values have a significant educational nature. Besides, his author's style is distinguished by a peculiar linguistic design. This is precisely what allows to make a productive use of Kostiantyn Ushynskiy's literary heritage in the modern lesson of Ukrainian language.

Keywords: communication skills, literary heritage of Ushynskiy, methods and techniques of working with text, modern educational approaches, modern Ukrainian language lesson, text centred approach.

REFERENCES

1. Andriiets, O. M. (2019). Tekstotsentryzm u rozvytku dyskursnoi kompetentnosti suchasnoho starshoklasnyka [Text-centrism in the development of discourse competence of the modern high school student]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedagogichni nauky*, 3 (326), 97–106. DOI: 10.12958/2227-2844-2019-3(326)-97-106 (ukr).
2. Bader, V. I. (2019). Formuvannya tekstotvorchoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly u konteksti profesiinoho standartu na profesiui [Developing of text-creating competence of future primary school teachers in the context of the professional standard for the profession]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Pedagogichni nauky*, 2, 87–92. DOI: 10.31651/2524-2660-2019-2-87-92 (ukr).
3. Hlazova, O. (2013). Tekstotsentrychnyi pidkhid u vyvchenni ukraїnskoi movy: metodychni rekomendatsii dlia vchyteliv, yaki pratsiuiut u 5 klasi [Text-centric approach in the study of the Ukrainian language: guidelines for teachers working in 5th grade]. – Retrieved from: http://media.ippo.kubg.edu.ua/wpcontent/uploads/2014/08/textocentr_pidhid.doc (ukr).
4. Holub, N. B. (2013). Osoblyvosti tekstotvorchoi diialnosti uchniv 5–7 klasiv v umovakh kompetentnisnoho navchannia ukraїnskoi movy [Peculiarities of text-making activity of pupils of 5–7 grades in the conditions of competence teaching of the Ukrainian language]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Tvorchia osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky*. 20, 72–76 (ukr).
5. Kuznietsova, A. (2019). Vykorystannia tvorchoi spadshchyny K. Ushynskoho na suchasnomu urotsi ukraїnskoi movy [Using of K. Ushinsky's creative heritage in the modern Ukrainian language lesson]. «*Vichne dytynstvo dushi*» (do 195-richchia z dnia narodzhennia K. D. Ushynskoho): tezy dopovidei oblasnykh pedagogichnykh chytan (pp. 2–95). Mykolaiv : MOIPPO (ukr).
6. Lysanyk, Kh. (2017). Kazka yakodyn iz efektyvnykh zasobiv formuvannia leksychnoi kompetentnosti [A fairy tale as one of the effective means of forming lexical competence]. *Anhliiska mova u mizhdystsiplinarnomu konteksti bezpererвної osvity: materialy V Mizhnarodnoi studentskoi Internet-konferentsii* (pp. 169–174). Kamianets-Podilskyi (ukr).
7. Navchalna prohrama «Ukrainska mova» dlia 5–9 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv (za novym Derzhavnym standartom bazovoi i povnoi zahalnoi serednoi osvity): dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv z ukraїnskoiu movoiu navchannia (2017). – Retrieved from: https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednyaosvita/navchalni_programi/navchalni-programi-5-9-klas (ukr).
8. Semelit, O. V. (2015). Tekstotsentrychnyi pidkhid u metodytsi vykladannia ukraїnskoi movy yak zasib formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti uchniv [Text-centric approach in the methodology of teaching the Ukrainian language as a means of forming students' communicative competence]. *Tavriiskyi visnyk osvity*, 2(50), 237–245 (ukr).
9. Ushynskiy, K. D. (2012). *Chotyry bazhannia: kazky ta opovidannia dlia ditei* [Four wishes: fairy tales and stories for children]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan (ukr).
10. Yaremchuk, N. S. (2012). Linhvodydaktychnyi aspekt udoskonalennia navychok hovorinnia [Linguodidactic aspect of improving speaking skills]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, 4, 10–16 (ukr).